

Jevrejska diaspora.

Napisao nadrabrin **Dr. Leopold Fischer**, Vršac.

Kao u predašnjim godištima našeg «Jevrejskog Almanaha» (vidi III. god. str. 81—91. i IV. god. str. 107—117.) i ovde će se izložiti istorija Jevreja u različitim krajevima zemlje po već opisanim načelima. Pošto je u prethodnim sastavima obradena istorija Jevreja u svim zemljama Azije, sada ćemo se obratiti zemljama Afrike, pa ćemo pokušati da iznesemo pred čitaoce u kratkim potezima jevrejske stanovnike ovih, za putnike tako interesantnih zemalja zajedno sa njihovim običajima, bajkama i pričama. Predemo li sad u opisivanju ovaj deo zemlje od Istoka na Zapad, kako bismo uzeli pravac na Jug, mi ćemo otpočeti naše izlaganje sa zemljom, gde je nekada bila kolevka jevrejskog naroda, gde je prve patnje morao podneti, ne bi li izvršio najdivnije delo u svetu, t. j. sa Egiptom.

Posle izlaska naših otaca iz zemlje robovanja, Egipat je kroz vekove ostao bez Jevreja. Prijateljskih veza sa ovom susednom zemljom Palestine bilo je već za vreme prvih careva Izraela. Car Salamon uzeo je za ženu kćer egipatskog vladara. Hosea, car Izraela, i Hiskija, car Judeje, pružaju pomoć Egiptu, 730—750. godine, u borbi protiv Asirije. Istom po razorenju Jerusalema, 586. godine, dobija Egipat opet jevrejsko stanovništvo, kad su mnogobrojni Jevreji, vukući sa sobom i proroka Jeremiju, izbegli u Egipat i osnovali tamo prve jevrejske općine. Jevrejske naseobine u Egiptu izgledaju stalne i rasteće tendencije. O ovom svedoče na aramejskom jeziku napisani, iz petog veka ante datirani, na ostrvu Elefantini kod Asuana (u južnom delu Egipta) nađeni dokumenti, koji govore o jednoj jevrejskoj vojničkoj koloniji, a sadrže mnogo istorijskog, versko-istorijskog i jevrejsko-pravnog gradiva iz života Jevreja na Jugu Egipta.

Prolaze skoro dva veka i mi ne znamo ništa o sudbini Jevreja u Egiptu. Tek od 312. godine (ante) dobijamo vesti, da su mnogi palestinski Jevreji, posle bitke kod Gaze, od svoje volje pošli u Egipat sa Ptolemejem I., i da je posle nekoliko godina car oko sto hiljada Jevreja nasilno odveo u svoju zemlju, delom kao vojničke koloniste, delom kao robove. Godine 160 (ante) došao je dalji doseljenički val u Egipat i to: amo izbegle pristalice prvosveštenika Oniasa. O jednoj daljoj većoj grupi iseljenika izveštava se na početku prvog veka ante; ali ne podleži sumnji, da je dolazak iz Palestine stalno vršen. Glavno mesto.

naseljavanja beše Aleksandrija; ali su Jevreji živeli i u Tebaisu i u Delti, kao i u svim delovima zemlje. Zbijeno jevrejsko stanovništvo živelo je većinom u gradovima: Arsinoe, Pelusion, Leontopolis, Memphis, zatim u rimsko vreme: Oxyrhynchos, Athribis, Apollinopolis Magna i Hermupolis. Daje se dokazati, da su Jevreji po pozivu bili: radenici, zakupnici, zemljeposednici, zanatlije, trgovci, redari i vojnici. Neki od njih, kao Onias i Helkias, bili su generali, t. j. vođe najamnika ptolomejske vojske.

Na početku rimskog vremena iznosio je broj Jevreja u Egiptu jedan milijun, a to je bila jedna osmina od ukupnog stanovništva zemlje. Saobraćajni jezik egipatskih Jevreja beše grčki, rede egipatski; ali je upotrebljavan i jezik hebrejski i aramejski. O tome svedoče liturgijski tekstovi iz ovog vremena. Jevrejsko naseljavanje u pomenutim mestima Egipta bilo je neprekidno od vremena Ptolemajosa Filadelfosa, pa i za vizantinsko doba sve do epohe kalifa. U četvrtom veku proklamovano je hrišćanstvo državnom religijom Egipta; od tog doba počinju teška gonjenja Jevreja, koja su trajala do sredine sedmoga veka, t. j. do sloma rimskog gospodstva u Egiptu.

Istoriju Jevreja u Egiptu od osvojenja zemlje od strane Arapa, 639. godine, pa do početka fatimidskog gospodstva, 969. godine, još i danas magla obavija. Samo o njihovom duhovnom životu imamo tačnije vesti i znamo, da su općine u Fostatu (Stari Kairo) i Aleksandriji bile u stalnim odnosima sa avtonomnim centrima Babilonije i Palestine. Pojava jednog čoveka u njihovoj sredini, kao što je bio Saadja Gaon, pokazuje visok razvoj jevrejske nacionalne kulture, spojene sa arapskom kulturom.

Godine 969. dođe Egipat pod gospodstvo Džauhara, Fatimida. Njegov vezir, Paltiel, bio je ujedno i poglavica egipatskih Jevreja. Duhovni život Jevreja toga vremena beše takođe u naponu. Ovde življahu naučnici, pesnici, znameniti lekari, kojih je uticaj na dvoru bio velik. Idućeg veka javi se u Egiptu suparnik babilonskom eksilarhu u osobi fostatskog nasija, duhovnog vođe egipatskog Jevrejstva. Politički predstavnik egipatskog Jevrejstva beše Nagid. Sem gradova Fostat-Kaira i Aleksandrie još i ovi su gradovi imali jevrejske općine: Bilbeis, Biša, Sahrugt, Damsis, Mahala, Manifija, Fajum i Bubaig. Položaj Jevreja je, i kraj nekih gonjenja, povoljan. Mnogi znatni Jevreji, čija su imena potomstvu očuvana, delali su ovde i pomagali širenje jevrejskog znanja. Godine 1165. došao je Majmonides u Egipat, a 1170. imenovao ga je Saladin za svog ličnog lekara i poglavicu općine Fostat. Godine 1140. došao je Jehuda ha-Levi, najznatniji jevrejski pesnik, u Egipat. Godine 1170. došao je Benjamin od Tudela, slavan sa svojih putopisa, 1200. Josif ibn Aknin, učenik Majmonidesa, 1205. satiričar Alharisi, 1314. Josif Kaspi, francuski egzeget, 1481. putnik Mešulam iz Voltera, 1488. Obadja de Bartinora, komentator Mišne.

Posle izгона Jevreja iz Španije (1492.) mnogi od njih nastaniše se u Kairu i ostalom Egiptu, gde su uskoro, usled svog većeg obrazovanja, dobili nadmoć nad starosedeocima Jevrejima, nazvanim Mostarabi. Kad je 1517. Selim I., turski sultan, osvojio Egipat, španjolskim Jevrejima su data prva mesta među tamošnjim Jevrejima. Sem toga, u Egiptu su živeli i arapski Jevreji, koji su sačinjavali naročite općine u gradovima, gde su stanovali, tako da je n. pr. u Kairu bilo arapske, mostarapske i sefardske općine; još su i Karejci i Samarićani imali posebne općine. Istorija Jevreja u Egiptu beleži u idućim vekovima stalno ponavljanje samovlašća paša, koji su se izmenjivali, a koje su sultani za guvernere Egipta postavljali. Oni su na gramžljiv način udarali velike poreze na Jevreje, terorisući ih na razne načine. Od 1864. uzeo je maha u Egiptu, posle pokorenja ustanka Arabi paše, velik uticaj Engleske, koja je svekoliku upravu privojila sebi. Uskoro zatim imonovan je Fuad za nezavisnog kralja. U ovom stoleću življahu u Egiptu mnogi slavni rabini, koji su nam po svojim spisima dobro poznati.

Danas se cení ukupni broj Jevreja u Egiptu na 70.000. Ni sad nisu Jevreji tamo ujedinjeni ni kulturno, ni jezično, ni društveno. Razlikuju se dve grupe: egipatski Jevreji i evropski Jevreji.

Egipatski Jevreji čine nadmoćnu većinu Jevreja u zemlji. Oni se opet dele na dve grupe: arapski Jevreji, koji govore naročitim narečjem arapskog jezika, i najstarije jevrejsko naselje u zemlji, španjolski Jevreji, koji govore španjolski. Obe grupe čine «Sefardim». Oni su najtešnje vezani sa političkim, društvenim i privrednim životom Egipta i, izuzev odveć malobrojni proletarijat, veoma su imućni i pripadaju najboljem društvu Egipta. Ovi urođeni egipatski Jevreji su, po tvrđenju nekih istraživača, bolje očuvali prvobitni jevrejski tip, nego njihovi evropski jednovernici.

Mnogo manja grupa evropskih Jevreja raznoliko je sastavljena. Tu su vam talijanski, grčki, francuski i austrijski Jevreji, a od nekoliko godina i jedna mala istočno-jevrejska grupa, koja se posebno označuje «Aškenasim» i govori jidiš.

U saobraćaju i trgovačkom životu Jevreji, kao i svi drugi, govore ovde opći zemaljski jezik, arapski; u porodičnom pak životu svoj svagdanji jevrejski dialekat — jevrejsko-arapski, španjolski, jidiš — ili jezik zemlje svoga porekla; u društvenom životu većinom francuski.

U Kairu ima još dva Geta; u jednom stanju arapski Jevreji, a u drugom istočni Jevreji. Oboje od česti u bednom stanju, i to ne uvek zbog siromaštva, nego mnogo češće iz nestašice higijenskog znanja, što ove jevrejske krugove isto tako karakteriše, kao i proste Arape. Moderno obrazovane porodice žive, po sebi se razume, u vrlo dobro uređenom evropskom delu grada.

Kairo ima mnogobrojne sinagoge. Najlepša je ona u novije vreme sagrađena sefardska sinagoga. Vrlo zanimljive starinske sinagoge nalaze se u staroj arapskoj četvrti jevrejskoj. Sem javnih sinagoga ima i više privatnih sinagoga, kao ona Nisim Misseri Beja i ona Cattauisa, jer je moda u Egiptu i u opće u čitavom Orientu među vodećim Jevrejima zemlje, da imaju privatnu sinagogu, koju pohode njihovi prijatelji i domaća čeljad i koja po veličini i bogastvu nameštaja liči ponekad na sinagoge u Evropi. Sinagoga Nisim Misseri Beja čini vrstu baštenske kuće. Čitav jedan zid zauzimaju police za knjige, ispunjene hebrejskim knjigama. U njoj nema galerije, tako da žene sede pod velikim šatorom ispod palmovog drveta, tik uz otvorene prozore. Sinagoga Cattauisa može se pohvaliti čak i galerijom za žene.

Majmonides je, ako se sme tako reći, patron Kaira. I zaista u čitavoj općini njega zovu «naš rabin Mojsije, svetitelj». U orientalskoj četvrti je glavna sinagoga po njemu nazvana, a među njenim blagom nalazi se jedna Biblija, kako se govori, njegovom rukom napisana. U dvorištu sinagoge je mesto, gde je on, prema tradiciji, bio sahranjen; međutim njegovo telo odneseno je u svetu zemlju. Ovaj svod nalik na podrum ima, kaže se, mističnu snagu, i može da isceljuje bolesnike. Vera ova utiče tako jako, da do danas pacienti, koje tamo nose, često ozdrave. Bavljenje Rambama (Mojmonidesa) u Fostatu ili Starom Kairu istorička je činjenica; on je godinama bio lekar kalife i faktično su najdragoceniji i najautentičniji rukopisi njegovih dela zajedno sa slavnim «Jad Hahazaka», koje leži u velikoj biblioteci Bodleiane, sa njegovim autogramom prvobitno kupljeni u Kairu. Drugi foliantni rukopis istog dela, star pet ili šest vekova, divno ukrašen, bio je nekad svojina Abarbanela, koji je, u uverenju da ga je Rambama svojom rukom napisao, platio za nj' 3000 dukata. I ovaj rukopis nabavio si je veliki španski ministar iz Egipta.

Mnoge legende okružuju Rambamovo ime i čine jedan deo kairskog folklor. Tako i ova stara priča vodi svoje poreklo iz Kaira. Po njoj, Majmonides i njegov učenik i prijatelj tražili su «eliksir života». Najzad su imali uspeha, pa su ždrebali, ko će se najpre podvrći eksperimentu. Kocka pade na druga Majmonidesova, kog ovaj odmah iseče, delove mu čudotvornim eliksirom poškropi i u pnevmatički zatvorenu bocu ostavi. Boca se kroz devet meseci nije smela otvarati, posle ovog vremena trebao je smeli istraživač ponovo oživeti i zatim biti besmrtn. Ali eksperimentu podvrgnuti beše kraljev lekar; prodoše nedelje, a on se nikako ne javljaše. Kralj postade nemiran i doznade, da je potonji put viđen u društvu Majmonidesa. Pozvan pred kralja, jevrejski je filozof prinuđen bio priznati, šta je uradio. Razjaren kralj razbije bocu, ne bi li sprečio, da se besmrtni čovek izdaje za Boga. Po drugoj verziji bocu nije razbio kralj, nego sam

Majmonides zbog griže savesti, da bi uništio svome drugu mogućnost za besmrtnost.

Danas se hebrejski rukopisi od neke važnosti ne mogu dobiti u Kairu. Karaitska općina pak ima nekoliko interesantnih biblijskih rukopisa iz X., XI. i XII. veka, koji, i ako su fragmentarni, ipak su u dobrom stanju. Najređi među karaitkim rukopisima je masoretska Biblija, u kojoj je zabeleženo, da ju je napisao Mojsije, sin Ašera, za općinu Beni Mikra (dakle Karaita) u gradu Kairu, godine 827. po razorenju hrama (t. j. 897. po našem vremenu.)

Nijedna od ovih knjiga ne sme se prodati, jer u svakoj se nalazi svečano prokletstvo na onog čoveka, koji bi hteo trgovati time.

Pre nego se stupi u karaitsku sinagogu, koja je kao kakva džamija bogato zastrta sagovima, mora se izuti obuća. Molioci stoje ili čuče na sagu, jer u zgradi nit ima sedišta, niti almemora. «Haham» i predmolilac imaju nalonje za čitanje preko od Torina sanduka, pobožnost je divljenja dostojna. Njihov se obred sastoji u glavnom iz biblijskih citata. Žene i devojke u šarenom prazničnom odelu ostaju napolju u dvorištu.

Karaiti žive u naročitom delu jevrejske četvrti, a njihov tip — najlepši s kojim se susrećemo u Egiptu — izvanredno liči arapskom. Nema ih mnogo, možda svega 500.

Duhovni život ovdašnjeg Jevrejstva ni u kom pogledu nije pažnje dostojan. To se slaže sa općom signaturom Kaira. U glavnom to je zbog klime. Zna se samo za rad i posao, žestoko uživanje, kockanje i očevidno lenjovanje. Knjige se vrlo malo čitaju. Ali su listovi jako rasprostrti. Tako ima u Kairu dva jevrejska nedeljna lista: prvi, «Israel», na francuskom i jevrejsko-arapskom, a drugi, »L'Aurore«, na francuskom jeziku. Oba su jevrejsko-nacionalna, kao uopće što su egipatski Jevreji većinom cionisti. Ovo se tumači time, što su Jevreji ovde posebna nacionalna grupa sa svojim jezicima i sa posve prirodnim nacionalnim osećanjem, a zatim i time, što su u neposrednoj blizini Palestine, gde naročito sefardski Jevreji imaju mnoge srodnike, otuda se lično živo interesuju za napredak jevrejske naseobine. Odnosi potonje vrste utiču blagotvorno i na upotrebu hebrejskog jezika. Jer kako će se inače sporazumevati sa rodacima i poznanicima u Tel-Avivu ili u Haifi, kamo se dospeva kratkim putovanjem.

I u Starom Kairu (Fostat) ima jevrejska općina, u kojoj se nalazi prastara sinagoga sa mnogim dokumentima i svetim spisima, gde se još uvek drži bogoslužjenje. Ovde je krajem prošlog veka otkrivena jedna Geniza, — hranilište za neupotrebljive svete knjige —, koja skriva bogato blago najstarije jevrejske književnosti.

Druga velika jevrejska općina nalazi se u Aleksandriji. Ovde ona ima donekle mešoviti karakter usled jakog međunarodnog saobraćaja. Ona je jedna od najstarijih jevrejskih općina izvan

Palestine, koja je naročito u Starom Veku igrala veliku ulogu i imala nekoliko stotina hiljada jevrejskih članova. Danas je broj Jevreja u Aleksandriji tek 30.000. Glavna sinagoga, koju je video još R. Obadja de Betinora (1487), nosi ime «Keneset Elijahu», jer se na tom mestu, po nekom predanju, prorok Elijahu pojavio. Druga velika sinagoga, nazvana «Zeradel», sagrađena je po općinskoj hronici 1370. R. Jehudom ben Saulom iz Španije. Ostale bogomolje su: Asus-sinagoga, Franco-sinagoga (sagrađena 1840), aškenaska sinagoga (podignuta ruskim izbeglicama), magrebinska (marokanska) bogomolja, Menasce-bogomolja (sagrađena baronom Jakobom de Menasce). U Aleksandriji je, sem mnogobrojnih jevrejskih škola, i jedan od strane Alliance Israélite Univer-selle 1899. godine osnovani učiteljski i učiteljički seminar. Sem toga postoji u Aleksandriji 1880. baronom Menasce podignuta bolnica, jedna 1892. osnovana Bene-Berit loža «proroka Elijahu», kao i staračko utočište.

Jevreji u Egiptu žive u najboljim odnosima sa svojom okolinom. Nekakav antisemitizam nigde se ne opaža. Egipćani uopće ne znaju za tako što; za njih je sefardski Jevrejin egipćanin jevrejskog porekla i vere i ravnopravan sugrađanin u svakom pogledu, a evropski Jevrejin evropejac kao i drugi evropejci. Ravnopravnost svih ovde je čvrsto uverenje javnog mjenja, koje dolazi do izražaja u arapskoj, francuskoj i engleskoj dnevnoj štampi. Antisemitizam u Evropi smatra se ovde dokazom moralnog nazadovanja i dekadencije.

Pozivna i društvena deoba, egipatskih Jevreja vrlo je povoljna. Od sefardskih Jevreja mnogi zauzimaju visoka i najviša državna zvanja, pripadaju dvorskom društvu i nose naziv «paša» ili «bej» kao članovi egipatske aristokratije. I odličnih naučnika ima među njima. Mnogi Jevreji zanimaju se bankarstvom, veletrgovinom, industrijom i trgovinskim kućama. I oni su veoma uvaženi kao nosioci privredne inicijative. Jevrejski niži slojevi sastoje se poglavito iz vrednih i veštih zanatlija. Jevrejske sitne trgovce retko nalazimo. U novije vreme se naročito iz talijanskih i grčkih Jevreja obrazovao vrlo cenjen jevrejski srednji stalež od tehničkih stručnih radenika, nameštenika i činovnika. Tako su mnogobrojni jevrejski poslovođi u fabrikama, mašinski bravari, vođi lokomotive, šoferi, tramvajski nameštenici, stampari i svi su u dobrim prilikama.

Udubljen jevrejskog duhovnog života, koje bi našlo dobru materialnu bazu, psihološki je pre svega žensko pitanje. Jevrejska žena na Istoku je po svim crtama Orientalka, ljubazna i dobrodušna, ali i kačiperka, površna i pre svega vrlo flegmatična. I u najobičnijem domazluku kuhinja je stvar arapskog sluga.

U blizini Fostata živi jedna osobena jevrejska sekta, po imenu Al-Karija. Neki istraživači drže, da su ovu sektu osnovali ljudi, koji su se sa Johananom ben Kareahom (vidi Jeremija 41, 16—17.) odselili u Egipat. Verovatnije je drugo objaš-

njenje, po kom se ovo ime dovodi od arapskog *kara* (bundeva, o to je i talmudska reč), jer pristalice ove sekte, zbog obredne čistoće, upotrebljavaju samo posude od bundevine kore. Noviji istraživači misle, da je Alkarija esejska sekta, koja je u Egiptu, u aleksandrijsko vreme, bila rasprostranjena; u ovom smislu tumače oni i gore pomenuti običaj željom, da se u svakidanjem životu uzdržavaju od svakog raskoša.

Istorija najstarijih naselja Jevreja u Severnoj Africi, t. j. u svem severoafričkom primorju sa izuzetkom Egipta, kao što su: Barka, Tripolis, Tunezija, Algerija i Maroko, zavijena je u gustu maglu, kao i naselja njihove braće u Španiji i u ostalim zemljama Evrope. Niti imamo određenih vesti, niti ikakvih znakova i tragova, koji bi ukazivali na prisustvo Jevreja u severoafričkim zemljama pre 320. godine ante. Egzistencija jevrejskih plemena pod Berberima za vreme arapske invazije dala je povoda neosnovanoj postavci, da su se još prilikom kolonizacije ovih zemalja od strane Feničana jevrejski naseljenici ovde nastanili, pa su po odvođenju deset plemena poput Asiraca novim naseljenicima umnoženi. Nije neverovatno, da su pored iskrenih odnosa između Feničana i Izraelita, naročito za vreme cara Salomona, donekle i Izraeliti uzimali udela u moreplovstvu Feničana, nastanivši se u kolonijama, koje su ovi osnovali. Ali to nije moglo biti u tom obimu, da su se jevrejski naseljenici mogli ovde održati kao samostalan elemenat, ili čak da su čitava berberska plemena preobratali u svoju veru.

Pouzdanu vest o jevrejskom naselju u Severnoj Africi imamo u izveštaju Josefusa, po kom je Ptolomej Lagi, radi osiguranja svog gospodstva u Cyreni i Libiji, znatan broj Jevreja, svakako od onih, koji su još od Aleksandra velikog živeli u Egiptu, i na čiju se vernost moglo osloniti, nastanio u ovim kraljevima (oko 320—300 ante).

O sudbini ovih naseljenika do početka rimskog gospodstva u Cyrenaici (86 ante) nisu nam predate skoro nikakve vesti. Mi samo znamo, da su, kao i njihova braća u Aleksandriji, uživali iste slobode i politička prava, koja i grci i ostali slobodni stanovnici zemlje, a u gradovima su obrazovali samostalne općinske zajednice, na čijem je čelu stojao jevrejski magistrat. A da su imali udela i u tada u Aleksandriji cvetajućoj jelinsko-jevrejskoj književnosti, dokazuje Jason od Cyrene (oko 160. ante), koji je napisao delo od pet knjiga, u kom je raspravljao na grčkom jeziku istoriju makabejskih borbi sve do pobede Jevreja nad Nikanorom, delo, koje je piscu druge makabejske knjige služilo izvorom. Najzad, da su Jevreji Cyrenaice stajali u bližem odnosu sa svojom braćom u Palestini, dokazuje živo interesovanje Jasona za makabejske borbe.

Kad je Cyrenaica došla pod Rimljane, Jevreji su sačinjavali već poveći deo stanovništva. Rimljani su ostavili neokrnjenim prava Jevreja. Oni su imali rimsko građansko pravo; kao takvi

sedeli su i glasali u gradskom senatu, aktivno i pasivno izbor-no pravo su vršili pri gradskim zvanjima i imali su udela u upravi gradskih poslova. Unutar općina oni su i dalje obrazovali samostalne zajednice, na čijem je čelu stajalo jevrejsko upravno telo, koje se staralo o verskim poslovima.

Rimski guverneri pak nisu uvek postupali blagonaklono i pravedno sa Jevrejima i vrlo retko su ih štitili od nasrtaja Jevrejima nenaklonjenog grčkog stanovništva. Cezarom izazvani pad rimske republike imao je samo povoljne posledice za Jevreje u Africi. Cezar je Jevrejima, koji su njegove želje svakako potpo-magali, ne samo potvrdio njihova prava i slobode, nego im je novim ediktima dao povlašćen položaj u državi. Ova je okolnost ne malo doprinela tome, da se poveća zavist jelinskog stanovni-štva protiv Jevreja i da se još više zaoštri neprijateljstvo protiv istih, koji su im od vajkada svojim naročitim verskim običajima bili mahom stran elemenat. Tako su, odmah posle Cezarove smrti neprijateljstva protiv Jevreja došla do izražaja u Cyreni na taj način, što su komunalni činovnici sprečavali Jevreje, da svoje novčane priloge unose u hram u Jerusolimu. Pa kako ih namesnici nisu štitili protiv ovakve povrede njihovih prava, to su bili prinuđeni, da svoje žalbe, putem jednog izaslanstva u Rim, iznesu pred Augusta. A kako su u isto vreme i jevrejske općine Male Azije slične žalbe podnele u Rimu, izdao je Avgust Josefusom citirani edikt, kojim se Jevrejima slobodno ispove-danje vere ponovo potvrđuje, odašiljanje hramovnog novca u Jerusolim izrečno dozvoljava i svako njegovo nasilno odstranje-nje za krađu hrama proglašuje.

Potpuna pobeda Rimljana u Judeji i tako nastala propast jevrejske države bila je uskoro kobna i po Jevreje u Cyreni. Vod celota, Jonatan, izbegnuvši rimskom maču, odeže u Afriku, razvi u Cyrenaici i Libiji barjak ustanka. Uspeo je, da okupi okolo sebe gomilu očajnih Jevreja, svakako begunaca iz Judeje, i da ih odvede u pustinju s namerom, da otuda produži borbu protiv Rimljana. Njegov pokušaj, da pridobije za svoj podhvat Jevreje Cyrene, nije uspeo. Otmeni Jevreji iz Cyrene, uvereni o neuspehu svake borbe protiv Rima, a zabrinuti za svoja prava i slobode, izvestiše, šta više, namesnika Catulusa o nameri Jonatana, koji, pošto je jedno odeljenje rimske vojske smrnilo njegovu rdavo naoružanu gomilu, pade u ruke Rimljana. Kao nagradu za ovo izdajstvo srebroljubivi Catulus dade 3000 najbogatijih Jevreja Cyrene pogubiti, kako bi njihovim konfisko-vanim blagom državnu blagajnu i, ne u poslednjem redu, sebe obogatio.

Ali, pokoljem Catulusa, broj Jevreja u Severnoj Africi nije smanjen. Naprotiv, po dovršenju jevrejskog rata znatno je pove-ćano jevrejsko stanovništvo u Cyrenajci i Libiji i postupno se rasprostrlo u zapadnim provincijama Severne Afrike. Otuda u idućoj periodi nalazimo jevrejske stanovnike ne samo u Cyrenai-

ci i u naročitoj provinciji Afrike (u današnjoj Tuneziji), nego i u provincijama Numidiji i obema Mauretanjama (današnjoj Algeriji i Maroku). Kako je moralo biti mnogobrojno jevrejsko stanovništvo u afričkim provincijama posle propasti jevrejske države, dokazuje ustanak Jevreja pod carem Trajanom, koji je naročito u Africi užasno pustošio, i za čije savlađivanje Rim je morao upotrebiti svoju najbolju ubojnu snagu.

Ali tek što je prošlo nekoliko decenija mira po Jevreje u Africi, kad je pri kraju vlade cara Trajana (115) izbio užasan ustanak Jevreja u severoistočnim zemljama Sredozemnog Mora, čije je središte bilo u Cyreni i u kome su kao žrtva pale stotine hiljada Jevreja i neznabožaca.

O povodu ovog ustanka nisu nam predate nikakve vesti. Istovremeno izbijanje mu u raznim zemljama, naime u Cyreni, Egiptu, Cypru i Mesopotamiji, dalo je povoda mišljenju o dobro pripremljenom ustanku po planu, koji su Jevreji iz Palestine, preko Rabi Akibe i drugih izaslanika, u tom cilju organizovali i u pokret stavili, da bi stresli gospodstvo Rima i povratili jevrejsku državu.

Pobuna je uskoro uzela oblik pravog rata, na čije se čelo staviše jevrejski vođi Lucuas i Andreas. Oni su najpre opustošili Cyrenaicu i Libiju, čiji su stanovnici pobešli u Aleksandriju. Ali kad su grčki stanovnici Aleksandrije, svakako po nagovoru cyrenajskih izbeglica, tamošnje Jevreje napali i poklali, pođe Lucuas sa svojom vojskom u Egipat, da se osveti Aleksandriji. Egipatski namesnik, M. Rutilius Lupus, koji se na čelu grčke vojske Lucuasu nasuprot stavio, bio je potučen i primoran, da se povuče u utvrđenu Aleksandriju. Tek kad je u Cyrenaici i Egiptu sa obe strane učinjeno najružasnije pustošenje, poslao je Trajan radi ugušenja ustanka Marciusa Turbo, najboljeg vojskovođu svoga vremena, u Afriku. Posle dugotrajne krvave borbe mogao je Lucuasa savladati. Time je moć Jevreja u Cyrenaici potpuno slomljena, i oni prestadoše da budu faktor sile u javnom životu. Na svu priliku, po dolasku Turboa, veliki broj Jevreja povukao se ispred rimske vojske ka nezavisnim berberskim plemenima u planine i pustinju, tako da je u skoro sasvim opustošenoj Cyrenaici ostalo vrlo malo jevrejskog stanovništva.

Ovaj toli kobni ustanak nije, izgleda, uticao na političke prilike afričkih Jevreja, a ako su od vremena na vreme bili izloženi progonu, to su takve po Jevreje škodljive naredbe samo izvesno vreme bile na snazi, a u docnijim vekovima položaj Jevreja bio je prilično povoljan sve dok Hrišćanstvo nije postalo religijom rimskih careva, koji su onda izdali stroge zakone protiv Jevreja. Vladavina Vandala, koja je otpočela 430. godine i trajala puno stoleće, bila je posve pravična prema Jevrejima.

Ali kad je Afriku ponovo osvojio vizantinski car Justinian (533.), i afrički su Jevreji osetili okrutost fanatičkog cara. Bez obzira na stroge zakone, koji su pogadali Jevrejstvo čitavog

vizantinskog carstva, te su važili i za Jevreje u Africi, on je postupao sa Jevrejima vrlo strogo, naredivši da se sve sinagoge pretvore u crkve. Grad Borion na velikom zalivu u blizini Bernelice, koji je imao cvetajuću jevrejsku općinu sa poreklom iz vremena cara Salomona, i sinagogu, čija je gradnja ovom caru pripisivana, bio je sve do ovog vremena nezavisna zajednica, koja nije bila tributarna ni Rimljanima, ni Vandalima. Ali kad su Vizantinci osvojili ovaj grad, svi su stanovnici prisiljeni da prime Hrišćanstvo, a sinagoge su pretvorene u crkve.

Na sreću, neprijateljsko raspoloženje cara nije moglo zadugo biti kobno po afričke Jevreje, pošto su prilike u Africi uskoro tako izmenjene, da su se namesnici morali više starati o odbrani svojih od urođenika ugroženih oblasti, nego misliti o tome, da sa strogošću sprovode jevrejske zakone. Jer kad su Vizantinci, pobedivši Vandale, hteli njihove nekađanje oblasti u punom obimu ponovo posesti, naiđoše na tvrdokoran otpor Berbera pod hrabrim vođama. Ovi su se čak drznuli, da istupe agresivno protiv Vizantinaca, koji nisu mogli sprečiti sve dalje prodiranje Berbera, usled čega je vizantinsko gospodstvo organičeno na jedan deo današnje Tunezije. Tolerantna berberska plemena, kod kojih su gonjeni Jevreji još pređe našli skloništa, od kojih su neka primila čak i jevrejsku veru, proširivala su svoju oblast na račun vizantinskih provincija sve više. I kad Jevreje u vreme arapske invazije vidimo u vrlo povoljnim prilikama, onda je opravdana postavka, da je preokret u njihovu korist otpočeo već u prvoj polovini VI. veka usled istom izloženih političkih prilika.

Ovaj povoljan položaj afričkih Jevreja svakako nije bio nepoznat od fanatičkih zapadnih Gota gonjenim španskim Jevrejima, otuda su ovi više puta kod svojih afričkih jednovernika tražili i nalazili sklonište i odbranu protiv fanatičkog španskog sveštenstva. Ali prva seoba u masi španskih Jevreja u Afriku dogodila se tek 612. godine, kad je fanatički kralj Sisebut naredio izgnanstvo Jevreja iz Španije. Čitavog VII. veka trajalo je progonstvo Jevreja u carstvu zapadnih Gota, dok njegovo uništenje od strane Arapa pod Tarikom 711. godine ne donese sjajnu epohu tamošnjim Jevrejima. Tada je Severna Afrika duboko u Sahari bila uveliko nastanjena Jevrejima, kada se, gonjenjem od 1391. i izgnanstvom od 1492. godine, peti i poslednji veliki priliv Jevreja iz Španije i Portugalije obavio.

Još carstvo Fatimida, na srednjoj severnoj obali Afrike, sa prestonicom Kairuванom, imalo je u desetom veku bogatu i cvetajuću jevrejsku općinu, koja je krajem toga veka bila središte jevrejske nauke. Ali su docniji Fatimidi bili netrpiljivi prema Jevrejima, te seme nauke nije proklimalo.

Sem jevrejskom krvlju iz Egipta, Libije i sa iberijskog poluostrva Jevrejstvo u Severnoj Africi povećavalo se sve većma i mnogobrojnim preobraćanjem tuzemnih berberskih naroda, kao i

Rimljana i Arapa. Mnoga berberska plemena u Magreb El-Aksi primila su Jevrejstvo, a jedno pleme, Djerai u Auresu, proglašilo se je, 483., samostalnim. Ovo jevrejsko carstvo berberske rase opiralo se je Vizantincima, a za duže vreme i Arapima, dok najzad nije podleglo. Još i danas pričaju u oazama Muhamedovci o velikom jevrejskom vremenu, naročito u pogledu grupe Tuat u pustinji Sahari, koja je ostala glavnim sedištem Jevreja.

U Berberu i Kartumu (u egipatskom Sudanu na Nilu) živi množina «belih» Jevreja, pa i dublje prema unutrašnjosti Afrike sve do ekvatora. Jamačno su ovo potomci izbeglica starog jevrejskog stanovništva Libije prilikom gonjenja Rimljana i Vizantinaca. U oazama čitave severoafričke Sahare ima mnogo Jevreja, koji su se održali kao takvi posred berberskog stanovništva. U oazi Vargla žive Jevreji, koji su isto tako mrki kao Negri, ali imaju jevrejski tip. U oazi Biskra oni su udruženi u posebnoj gradskoj četvrti, zatim još žive i u grupi oaza Tugurt i Sidi Akba. U oazi Beni M'zab žive oko 1000 Jevreja, ali ih ima i u čitavoj oblasti Tuat, tako u oazama: Gurara, Tidikelt, Tamentit, Takfit. Oni se razlikuju od okolnog berberskog stanovništva po građi tela i po običajima. Po predanju kod Arapa neke od ovih oaza osnovali su Jevreji između 510. i 560. godine. U oazi Takfit bilo ih je još mnogo pre, već prvih godine prvog stoleća, ako se može verovati jednom grobnom natpisu, po kom se ovaj datum može izračunati.

U oazi M'zab žive Jevreji u posebnom delu grada u dosta nečistim domovima, ni oni sami nisu odveć čisti, ali su prema arapskim vlastima dosta otporni i malo pristupačni. Otkad su Francuzi zauzeli ovu oazu, oni ne plaćaju više Arapima nametnutu im posebnu porezu. Ali još uvek moraju nositi samo njima dozvoljenu crnu nošnju, i ako se inače odevaju kao i ostali građani. Po rastu su visoki i vitki, duga lica, visoka čela i malih očiju. Oni nose karakteristične kike sa strane (ovde «sualef» nazvane).

Sklapanje brakova biva još u doba detinjstva, ali je razvod muža i žene veoma olakšan. Ni jedan muž nema više od jedne žene u isto vreme, pa ipak su se neki oženili sa više žena jedno za drugo. Duhovni nivo žene je vrlo nizak, dočim su muževi znatiželjni. Brakovi su veoma plodni; ali je umiranje dece, zbog rdavih sanitarnih prilika, vrlo veliko.

Verski obredi ovih Jevreja razlikuju se malo od obreda ostalih severo-afričkih Jevreja. O Šebuot-prazniku svetkuju i treći dan nazvan : dan osvajanja Gardaje od strane Jevreja. Mnogi praznoverni običaji rasprostrti su među njima, naročito verovanje u urok i mađije čak i u ljubavi i bolesti.

Po tvrdnji Rabi Mordehaja abi Sarura u pustinji Sahari živi još jedno jevrejsko nomadsko pleme, Daga t u n i, koji se od sedmog veka mogu dokumentarno dokazati. Ovo ime znači

u arapskom «trgovac». Oni žive posvud u pustinji među Tuaregima, u blizini Timbukta, u Agadesu, Bambi, na Nigeru u pustinji Adgag i na mnogim drugim mestima. Žive pod šatorima i imaju mnogo stada, govore istim jezikom kao Tuaregi, ali ne sklapaju brakove sa ovima, jer ne drže Tuarege sebi ravnima. Zato su Dagatuni održali svoju belu boju. Oni su pod zaštitom Tuarega i zato im plaćaju dažbinu. Oni pomažu Tuarege u borbama, boreći se u prvim ubojnim linijama, jer su vični oružju. Duhovno obrazovanje im je vrlo neznatno, niti imaju knjiga, niti škola, nemaju verskih obreda i ne mole se Bogu. Ali su milosrdni prema svojoj plemenskoj braći, pa i prema drugim Jevrejima.

Broj u Severnoj Africi danas nastanjenih Jevreja cení se na 500.000, koji su se, polazeći najpre iz Libije, raširili po čitavom primorju, namnoživši se znatno docnijim naseljenicima iz Španije i Portugalije. Danas žive u Libiji samo nekih 40.000 jevrejskih duša, od kojih stanuju u prestonici Tripolisu 20.000, a u Bengazi 3000. Ostali Jevreji žive raštrkano po selima: Amrus, Tisuri, Muslata, Zelitna, Mesurata, Savin, Djebel Gurijan i u oazi Šuk-el-Džumaa 800 duša. Ovi Jevreji u gradu Tripolisu odreda su mali trgovci, zanatlije (kulundžije) i mnogi obični nadničari, koji mučno zaslužuju nasušni hleb sebi i svojim obično vrlo mnogobrojnim porodicama. Saobraćajni jezik je arapski, koji oni pišu hebrejskim pismenima. Njihov kulturni nivo vrlo je nizak. Dve do tri godine stara, deca počnu posećivati heder, gde se po zastareloj metodi uči Biblija i Tenah.

U dvanaestoj do četrnaestoj godini (kod siromašnijih slojeva još i pre) počinje dete učiti zanat ili se drugim načinom brine o svom izdržavanju. Posle rata talijanska vlada ponovo je zavela obavezno školovanje, ali bez potrebne strogosti, tako da se plodovi otuda izjavljuju zasad u tome, što deca govore, odnosno razumu talijanski i znaju pevati «Giovinezzu» (fašističku pesmu). O događajima u Evropi tamošnji Jevreji ni pojma nemaju. Većina ih čak ne zna, ima li u Evropi, sem Italije, Engleske, Francuske i Nemačke, i drugih država. Tamošnji list izveštava samo o Italiji, a listovi evropskog kontinenta dolaze tamo tek svake druge sedmice, pa ni onda ih niko ne čita.

Duhovni nivo žena još je niži i ne razlikuje se od nivoa arapske žene. Ona je domaća stoka, koja povozdan teško radi i uvek je u — «drugom stanju». Žena, koja nije trudna, retkost je. Jevrejske devojke ne dobijaju nikakvog vaspitanja. Vrlo malo ih posećuju osnovnu školu. Od trajnog sedenja u zatvorenim prostorima bez vazduha i svetlosti sve su blede i mršave, ali imaju prijatne crte i vrlo lepe oči.

Mnogi gradski Jevreji u Tripolisu imaju naročitu nošnju, koja se sastoji iz dugačke odeće do kolena, iz kratkog burnusa, iz belih čakšira da kolena i iz crvenih cipela. Žene nose na glavi crven fes, obvijeni svilenom tkanicom i ukrašen raznim adidarima, uz to dugačku odeću i široku tkanicu, koja visi sa glave

i živopisno se obvija oko gornjeg tela. Na nogama nose papuče, ali bez čarapa. Noge i ruke su ukrašene zlatnim i srebrenim prstenjem, nokti se bojadišu crveno, a obrve crno. Kao kuriozum pominjemo, da neki tripolitanski Jevreji nose, iz nekog verskog razloga, košulju preko čakšira, te izgleda kao da imaju pregaču. Samo još stariji ljudi nose na glavi turban, većinom se sada nosi fes. O praznicima se odelo dopunjava velikim burnusom (gornja odeća bez rukava), čarapama i lakovanim sandalima.

Jevreji u Tripolisu stanuju, i ako bez prisiljavanja, u više ulica zajedno, a među njima i nekoliko talijanskih jevrejskih porodica. Naročito se pominje porodica Selva iz Španije, koji su tamo bili Hrišćani (Marani), ali u Tripolisu opet ispovedaju svoje prirodno Jevrejstvo.

Po selima Jevreji su odveć siromašno i prljavo odeveni, i ljudi i žene dosta podjednako. Na glavi fes, obvijen malom tkanicom; na gornjem telu odeća sve do kolena, a ispod toga čakšire do kolena. Pri izlasku zaogrne se burnus. Noge su i kod ljudi, i kod žena bose, ali kod potonijih prstenjem ukrašene. Žene obavijaju vunenu tkanicu okolo glave i gornjem tela. Postelje su u boljem stanju od odeli.

Glavno zanimaje Jevreja na selu je, uz poljodelstvo i stočarstvo, vinogradarstvo i kultura urme i nara. Sade se i palme. Uzgredno su i tkalci, a ima među njima i kovača i bravara. Većina Jevreja su imućni; siromašnih Jevreja ima vrlo malo, jer je čitava trgovina u njihovim rukama. U verskim stvarima, i ako pobožni, prilične su neznalice.

Karakteristična su groblja u Tripolisu, koja su posve gola, jer tamo se grobni spomenici ne dižu uspravno kao kod evropskih Jevreja, nego po muhamedanskom načinu leže ravno na zemlji. Na tim grobnim pločama sede onda srodnici o podušjima i posedama sa podvijenim nogama, a žene u belim odećama sasvim zaogrnuti, tako da zbog svojih šiljastih kapa izgledaju kao bele piramide. I ljudi o pogrebu navlače na glavu čepicu burnusa, koja obično visi na ledima.

Uopće su Jevreji na selu telesno zdraviji i razvijeniji. Od Arapa se obično razlikuju samo svetkovanjem Subote, jer Arapi obično rade svih sedam dana.

Vredno je pomenuti, da jevrejska općina u oazi Šuk-el-Džumaa sa ponosom pokazuje svoju sinagogu iz šesnaestog veka.

